

Historické prvky zelene

PAVOL ŠIMKOVIC, JURAJ SILVAN

Cennú informačnú bázu z hľadiska funkcie, poznania a celkovej kvality životného prostredia predstavujú plochy historickej zelene. Označujeme nimi tie plochy zelene v sídelných útvaroch a v hospodársky využívannej krajine, ktorých pôvod súvisí v značnej miere s činnosťou človeka. Ich založenie bolo teda zámerom, pretože vznikli v dôsledku konkrétnej potreby. Spoločnosť si ich kvalitu cení a o historické parky a záhrady, resp. prvky rozptýlenej zelene v poľnohospodárskej a lesnej krajine má trvalý záujem a ich obsah a vlastnosti sa stali predmetom ochrany a obnovy. Neznačí to však, že sa v uvedených plochách nenachádzajú aj plochy alebo prvky zelene, ktoré vznikli prirodzenou cestou. Tieto sa do nich dostali tak, že boli buď kooptované pri úpravách do celku, buď náletmi v dôsledku rôzne intenzívneho obhospodarovania, príp. prirodzenou obnovou.

Prednosťou historických plôch zelene je, že zachytávajú prevažne prácu a um predchádzajúcich generácií, sú prejavom ich tvorby a kultúry. Súčasne ide o prvky, ktoré spoločnosť trvale sleduje, vie sa o spôsobe a kvalite obhospodarovania týchto štruktúr a dávajú podnety na diskusie o vhodnosti či nevhodnosti pripravovaných a realizovaných zmien na nich.

Zaobráame sa analýzou troch skupín historických prvkov zelene na území veľkej Bratislavy. Sú to záhrady a parky, vinohrady, a napokon prvky lužných kultúr.

Na záhradné a parkové úpravy v bezprostrednom dotyku so stavebnými objektmi sa treba dívať značne diferencovane, a to v súvislosti s obdobím ich vzniku a možnosťami zachovania či obnovy. Značne potlačené prvky sú stredoveké vegetačné štruktúry. Súvisia so záujmom zachovať a zvýrazniť existenciu relatívnej celistvosti stredovekého mesta. Ich obnova — úplná, čiastková alebo náznaková môže prispieť k lepšiemu priestorovému uplatneniu chránených architektonických objektov a celého súboru v prostredí. Ide predovšetkým o obsahovú stránku, spôsob usporiadania malých stredovekých záhrad pri občianskej zástavbe, resp. rajsských záhrad kláštorov (v stredovekej záhrade sa pestovali predovšetkým rôzne aromatické a liečivé rastliny a prvé zeleninové a ovocinárske kultúry a ojedinele aj rôzne okrasné kvetiny,

ktoré sa k nám dostali najmä z južnej a juhovýchodnej Európy). Obnova týchto historických štruktúr má okrem estetického a kultúrneho významu aj nemalú funkciu osvetovú. Tieto štruktúry poskytujú aj možnosť zabezpečiť vyššiu diferencovanosť prostredia mesta.

Pred hradbami mesta treba upozorniť na niekdajšie rozľahlé lúky a pasienky. V dobovom názvosloví sa označovali ako pratum—práter—obecná lúka, kde sa voľne v exteriérovom prostredí uskutočňovali spoločenské akcie stredných a nižších vrstiev obyvateľstva. Záhrada naproti tomu predstavovala priestor, ktorý umožňoval vyšším majetným vrstvám izolovať sa od okolia a realizovať v ňom úpravy podľa vlastného vkusu. Hoci obnova lúky v bezprostrednom dotyku na mestskú pamiatkovú rezerváciu je ťažká, pri určovaní dlhodobých koncepčných urbanistických zámerov sa môže obnova čo aj len malej časti práteru stať realitou.

Obdobne ako stredoveké aj renesančné štruktúry sú v meste už značne potlačenými prvkami, hoci v období renesancie Bratislava bola významným centrom záhradných celkov. Najvýznamnejším bola záhrada letného arcibiskupského paláca (dnešná záhrada vlády SR), ktorá sa stala vzorom pri zakladaní palácových (kaštieľových) záhrad aj za hranicami Uhorska. Pozoruhodným celkom tohto obdobia bola aj záhrada Františkánskeho kláš-

tora. Okrem veľkých kaštielských záhrad (napr. záhrada grófa Pálfyho) sa zakladali záhrady aj pri domoch významnejších mešťanov.

Renesančné záhrady boli symetricky riešené celky s ornamentálnosťou výsadiieb, koruny stromov sa však ponechávali rezom nevtvarované. Ich významným prvkom boli fontány a kvetníky.

Obnovou malých foriem záhradných úprav tohto obdobia by sa dala výrazne priestorovo posilniť chránená architektúra nielen v rámci starého mesta, ale v početných vtedajších prímestských osadách (Panenská ulica, Vydrica, Podunajské Biskupice, Rača a i.).

Rozkvet v zakladaní záhrad a záhradných úprav na území mesta predstavuje obdobie baroka. Založilo sa toľko záhrad, že prívlastok Bratislava — záhradné mesto má svoje opodstatnenie. Veľkými celkami z tohto obdobia sa položili základy neskoršieho systému zelene mesta. Spomenúť treba aspoň niektoré: Petržalský park (dnešný sad Janka Kráľa) — založený r. 1775—1776 ako jeden z prvých mestských verejných parkov v Európe, a to zo zbierok mešťanov, Aspemontova záhrada (dnešná Medická záhrada), Veľká Pálfyho záhrada (už zanikla, s prírodnými aj architektonickými fragmentmi z nej sa môžeme stretnúť v priestore, ktorý ohraničujú ulice Zámocká, Palisády, Kozia brána Staromestská), Erdődyho záhrada (už zanikla), Grassalkovichova záhrada (záhrada býv. Domu pionierov a mládeže), záhrady Bratislavského hradu, promenáda na dnešnom Hviezdoslavovom námestí. Tieto historické celky zelene si zasluhujú našu pozornosť nielen z ekologického hľadiska, ale aj ako doklady dobovej kultúry. Pre ich reprezentatívny aj úžitkový charakter by mal byť záujem ich obnovovať a naďalej využívať.

Obdobie klasicizmu znamená pre Bratislavu uvedomiť si prístup k prirodzenej, regionálnej flóre a potreby uvedomelej ochrany viacerých prírodných prvkov. Záhrady a parky sa obohacovali rôznymi drevinnými i bylinnými kultúrami. O uplatnenie zelene vo verejných priestranstvách sa zaslúžil Bratislavský okrášľovací spolok, ktorý sa v podstatnej miere zaslúžil aj o založenie druhého veľkého mestského parku — Horského parku.

Klasicistický krajinársky park ako plocha historickej zelene patrí medzi cenné historické vegetačné štruktúry. Nezriedka patria v rámci sídelných útvarov k najvýznamnejším lokalitám, v ktorých sa fixujú prvky prirodzených rastlinných spoločenstiev. Modernizácia týchto úprav je ľahšia, ako udržať ich ako pozoruhodné historické vegetačné štruktúry.

V období secesie sa výraznejšie presadili v centrálnej časti mesta plochy komunálnej zelene. Uplatnili sa tu ako výrazný dotvárajúci prvok mestského prostredia. V uličných priestoroch sa zakladali stromoradia, predzáhradky a parkovnický upravené dvory a na okraji obytnej zástavby dva významné športovo rekreačné areály. V južnej časti bol centrom sad Janka Kráľa, s príslahlým športovým areálom, v severnej Horský park, vrátane Bubnovky, neskôr vo východnej časti športový areál, Tehelné pole s príslahlou „Kuchajdou“. Z plôch verejnosti prístupnej zelene sa začal utvárať ucelený systém vnútromestskej zelene, na ktorý nadväzovali početné vychádzkové miesta v zázemí mesta (Mlynská dolina, Železná studnička, Kalvária, Koliba, podunajské lužné lesy, hrad Devín a i.).

Ako príklady štýlových parčíkov a parkovo upravených ná-

mestí treba spomenúť pôvodné dobové úpravy — Rudnayovo námestie, Šafárikovo námestie, parčík pod Redutou, časť Vajanského nábrežia, nám. 4. apríla.

Pozornosť si zasluhujú aj početné okrasné záhrady pri architektonicky pozoruhodných obytných domoch v okolí Palisád, Štefánikova ul. a Šafárikovho námestia, štýlovo dotvárajúce nadradené architektonické jednotky. Pri týchto záhradných celkoch treba citlivejšie zosúladiť novodobé prvky s pozoruhodným historickým obsahom.

Pre obdobie neoslohov a secesie bolo príznačné veľké použitie rôznych vzrastových a farebne odlišných kultivarov domácich aj cudzokrajných drevín, bohaté uplatnenie rôznych trvaliek (peren). Po neskorších stavebných zásahoch, vzraste imisií, ako aj nedostatočnou starostlivosťou o tieto štruktúry sa skrátila ich životnosť aj pôvodný esteticko-funkčný prejav. Ináč by mnohé z nich mohli aj v súčasnosti krášliť mestské prostredie.

Druhým historickým prvkom mesta, ktorý dáva mestu príznačnú črtu, sú bratislavské vinohrady. Na území mesta sa začali kultivovať od 1. storočia nášho letopočtu. Dlhodobu mali a v súčasnosti už len miestne majú charakteristickú morfológiu terénu s početnými kamenicami a sprievodnou krovitou a bylinnou vegetáciou. „Dýcha“ z nich história a stará kultúra. Je pochopiteľné, že túto morfológiu a typickú zeleň nemožno udržať v tom rozsahu, ako to bolo v minulosti. Novým viniciam chýba mäkkosť a pôvab starých celkov aj sprievodná zeleň. Žiada sa tradičnú kultúru pestovania viníc zachovať najmä v nadväznosti na pozoruhodnú vinohradnícku architektúru (stará Rača, Vajnory a i.). Nie všetky vinohrady sa už prebudovali a nie všade je takáto prestavba efektívna. Možnosť zachovať historické črty je tu stále a je žiadúca aj na optimalizáciu prechodu z intravilánu do Bratislavského leso-parku.

Pozoruhodné sú kvitnúce kroviny (drienky, trnky, hlohy, mahalebky, plané broskyne) aj početné suchomilné byliny, kvitnúce od jari až do jesene. Zeleň oporných múrikov, schodov a iných úžitkových prvkov malej architektúry a kameníc si zasluhuje, aby sa zachovala nielen v literatúre a na obrázkoch v múzeách, ale aj v reálnom prostredí. Táto historická vegetačná štruktúra a človekom dotvorená morfológia je zaujímavá nielen z hľadiska floristického a estetického, ale aj z aspektu pozitívneho ovplyvnenia miestnej klímy (ochrana pred mrazivými a vysušujúcimi miestnymi vetrami, ktoré pozitívne vplývajú na kvalitu dopestovaného hrozna).

Pozornosť si zasluhujú aj malé lesné celky lužných lesov a lužných lúk, kde je bohato zastúpená bylinná kvetena, situovaná v nive Dunaja. Ide o vegetačné štruktúry, v ktorých prevažuje prirodzená vegetácia. Môže byť predmetom diskusie, či ešte patrí medzi plochy historickej zelene. Bez vplyvu človeka to však boli štruktúry podstatne odlišnejšie. **Súčasný obsah a vzhlad výrazne ovplyvnil človek. Pre mesto a jeho zázemie je to príznačný prvok, ktorý by sa pri všetkých územnoplánovacích riešeniach mal rešpektovať ako trvalý charakteristický dotvárajúci prvok mesta. Záchrana lužných lesov pritom nespočíva iba v tom, že vybrané celky sa vyhlásia za „chránené územia prírody“, ale že sa zabezpečí konkrétna ochrana faktorov, ktoré sú základom ich existencie a charakteristických znakov.**